

Wiesław Musiał

Akademia Rolnicza w Krakowie

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ POZAROLNICZA W WYBRANYCH SUBREGIONACH KARPAT POLSKICH

1. Wstęp

Obszar Karpat Polskich, stanowiąc region geograficzny z punktu widzenia gospodarczego, społecznego, kulturowego nie jest jednolity, lecz wykazuje bardzo wiele istotnych różnic wewnętrznych. W aspekcie terytorialnym zróżnicowanie przestrzenne może przybrać zarówno charakter dywersyfikacyjny, który zwykle oceniany jest jako pozytywny, jak i dysparytetowy, oceniany negatywnie. Zróżnicowanie to może mieć wielorakie podłoże (w tym historyczne, fizjograficzne) czy też może być kształtowane przez bieżące warunki ekonomiczne i mechanizmy rynkowe [Koreleski 2005]. Mechanizmy ekonomiczne i społeczne oddziałujące na konkretne regiony stwarzają między nimi wzajemną konkurencję i mogą zmierzać do polaryzacji. Regiony o bogatej i zróżnicowanej strukturze gospodarki okazują się zwykle bardziej podatne na korzystne przekształcenia. Uważa się, że na konkurencyjność regionów składają się możliwości biznesowe i inwestycyjne, cechy strukturalne bazy ekonomicznej, nowoczesność, innowacyjność gospodarki i jej produktów oraz kontakty międzynarodowe [Heffner 2004]. Obecnie spektrum oddziaływania na rozwój i przemiany regionów uległo bardzo istotnemu poszerzeniu, poza czynnikami egzogennymi i stanami rozpoznanymi endogennymi dochodzi nowe wyzwanie, jakim jest globalizacja [Grosse 2002]. Wymusza ona i narzuca, szczególnie na obszarach wiejskich, zwykle mniej dostosowanych do zmian, poszukiwanie nowych pozarolniczych form aktywności gospodarczej, w szybkim tempie eliminując rolnictwo i produkcję rolną jako naturalną i relatywnie prostą formę samozatrudnienia i zdobywania dochodów [Idziak 2001].

2. Uwagi metodyczne

W opracowaniu podjęto analizę wybranych aspektów zróżnicowania pozarolniczej aktywności gospodarczej mieszkańców trzech peryferyjnie położonych subregionów Karpat Polskich, tj. Beskidu Śląskiego i Żywieckiego (łącznie), Podhala i Tatr (części zamieszkałej) oraz Beskidów (z częścią Gór Sanocko-Turczańskich), zwanych też Bieszczadami Niskimi. Za podstawową jednostkę taksonomiczną, dla której zestawiono dane, przyjęto gminę, której granice administracyjne nie zawsze są zbieżne (lub zbliżone) z granicami regionów geograficznych. Stąd też pozostał do rozstrzygnięcia problem delimitacji gmin położonych w dwóch subregionach. W przypadkach takich o przynależności do danego regionu decydowało położenie miejscowości będącej siedzibą gminy. Do analizy przyjęto gminy wiejskie i miejsko-wiejskie, pomijając gminy stanowiące odrębne miasta, które swe funkcje gospodarcze opierają w decydującym stopniu na usługach, handlu i wytwórczości materialnej. Na tle charakterystyki przestrzeni produkcyjnej i gospodarki rolnej poszukiwano odpowiedzi na kwestie decydujące o rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej. Hipotezą wyjściową badań, którą starano się dowieść (lub zanegować), jest stwierdzenie, że w miarę przesuwania się w obszarze Karpat z zachodu na wschód spada aktywność gospodarcza ludności, w tym także jej przedsiębiorczość. Prezentowane w pracy dane pochodzą z bazy statystycznej SAGRA 2004.

3. Odrębność i spójność badanych subregionów

Badane subregiony są fizjograficznymi jednostkami taksonomicznymi Karpat Polskich położonymi w ich południowej części. Leżą przy granicy państwa na terenie trzech województw: śląskiego (Beskid Śląski i Beskid Żywiecki), małopolskiego (Podhale) i podkarpackiego (Bieszczady). Wykazują także dużą odrębność przyrodniczą, demograficzną, społeczną i kulturową. Najbardziej wysunięte na zachód Beskid Śląski i Beskid Żywiecki należą do subregionów najbardziej zurbanizowanych, o znacznej koncentracji przemysłu i relatywnie stabilnej tkance demograficznej. Gospodarka regionu oparta jest w dużej mierze na kontaktach z nieodległym Śląskiem, z którym region powiązany jest administracyjnie i kulturowo (choć Beskid Żywiecki w dużej części powiązany jest kulturowo z regionem krakowskim), a nade wszystko komunikacyjnie, i co za tym idzie, w zakresie zatrudniania dużej części ludności miejscowej. Region posiada wysokie walory krajoznawcze, turystyczne oraz etnograficzne i stanowi główny obszar zainteresowań wypoczynkowych aglomeracji śląskiej.

Teren Podhala ma starą tradycję osadniczą i duże, kształtowane historycznie zmiany w tkance demograficznej. Obejmuje subregion oceniany jako najbardziej atrakcyjny turystycznie w Polsce, stąd najczęściej odwiedzany przez turystów i to zarówno latem, jak i zimą. Poprzez połączenia komunikacyjne drogowe i kolejowe

najsilniejsze więzi gospodarcze i społeczno-kulturalne łączą go z Krakowem. Jest subregionem wielokrotnie podejmowanej już od XIX w. intensywnej emigracji zarobkowej do Ameryki (USA, Kanada). Współcześnie ma ona formę emigracji zarobkowej zwłaszcza rzemieślników i pracowników sektora usług do lepiej zurbanizowanych regionów Polski i europejskich krajów obszaru „starej UE”. Subregion Podhala i Tatr wykazuje także ważne powiązania komunikacyjne i gospodarcze z subregionami położonymi na wschód, tj. z Pieninami i Spiszem, a ze względu na dzielące pasma górskie małe powiązania (lub wręcz izolację) ze śląską częścią Beskidów (Beskidem Śląskim i Beskidem Żywieckim) [Zborowski 1995].

Bieszczady są najbardziej wysuniętym na wschód subregionem Karpat, graniczącym od południa ze Słowacją, a od wschodu z Ukrainą. W przeciwieństwie do poprzednich subregionów w zasadzie pozbawione są przejść granicznych oraz dróg tranzytowych. Oddalone są także od większych miast i szlaków komunikacyjnych, a swój rozwój opierają na nielicznych miasteczkach i osadach. Wyróżniają się także najbardziej w Polsce rozrzedzoną tkanką demograficzną, na co największy bezpośredni wpływ miały przeciągające się po II wojnie światowej walki polsko-ukraińskie i akcje wysiedlania ludności miejscowej na Ziemię Zachodnie. W subregionie tym podejmowano wielokrotnie akcje osiedleńcze, które z reguły nie przynosiły zamierzonych rezultatów, gdyż ze względu na utrudnienia przyrodnicze i brak dostatecznej infrastruktury gospodarczej po pewnym czasie następowała ponowna emigracja nielicznej ludności nowo osiedlonej. Cały region badań obejmuje 41 gmin o powierzchni 5357 km², tj. 49,6% obszarów wiejskich i wiejsko-miejskich Karpat Polskich [Przyboś 1995].

Tabela 1. Wybrane charakterystyki subregionów Karpat Polskich

Wyszczególnienie	Subregiony				Karpaty Polskie ogółem
	Beskid Śląski i Żywiecki	Bieszczady	Podhale	Razem	
Liczba gmin	21	10	10	41	93
Powierzchnia ogólna	1 421,0	2 588,23	1 347,7	5 357	10 795,01
Średnia powierzchnia gminy	6 766,81	25 882,60	13 476,70	13 065,76	11 607,62
Liczba mieszkańców	188 974	67 348	123 310	379 632	927 640
Liczba mieszkańców na 1 km ²	133,0	26,0	91,5	70,9	85,9
Bezrobocie rejestrowane (w %)	9,4	19,4	7,8	11,4	13,7

Źródło: obliczenia własne, dane za rok 2004, baza danych Polska 2004 NUTS SAGRA 2005 – na podstawie danych GUS. Obliczenia jako udział rejestrowanych w PUP bezrobotnych w stosunku do ludności w wieku produkcyjnym.

Największym terytorialnie subregionem są Bieszczady – 2588,3 km², a podobnymi do siebie obszarowo Beskid Śląski i Żywiecki oraz Podhale. Także Bieszczady wyróżniają się w regionie geograficznym Karpat i w całym kraju pod

względem powierzchni gmin, która wynosi tu średnio 25 882 ha. Duże różnice między subregionami dotyczą zaludnienia, które liczone na 1 km² waha się od 26 osób w Bieszczadach do 133 w Beskidzie Śląskim i Żywieckim, przy czym także Podhale jest regionem relatywnie dobrze zaludnionym (91,5 osób/100 ha). Subregiony wykazują również zróżnicowany poziom bezrobocia rejestrowanego (odnoszonego do ludności w wieku produkcyjnym), przy czym w Bieszczadach jest ono ponaddwukrotnie wyższe aniżeli w Beskidzie Śląskim i Żywieckim i niemal 2,5 raza wyższe niż na Podhalu.

Tabela 2. Wybrane charakterystyki przestrzeni produkcyjnej i rolnictwa subregionu Karpat Polskich

Wyszczególnienie	Subregiony				Karpaty Polskie ogółem
	Beskid Śląski i Żywiecki	Bieszczady	Podhale	Razem	
Średnia powierzchnia użytków rolnych	2 355,6	5 703,3	5 591,4	3 962,4	4 076,0
Wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej	49,6	53,1	37,4	47,5	49,8
Średnia powierzchnia gospodarstw (w ha)	1,54	7,8	2,48	3,18	3,00
Udział użytków rolnych w powierzchni ogółem (w %)	35,0	22,0	47,4	31,9	37,3
Udział lasów (w %)	53,2	68,2	38,4	56,7	52,3
Udział trwałych użytków zielonych w użytkach rolnych (w %)	45,2	47,0	75,4	57,1	49,7
Udział odlogów i ugorów w użytkach rolnych (w %)	24,8	23,3	10,0	18,7	17,5
Obsada zwierząt SD na 100 ha UR, w tym:	32,2	17,5	82,9	41,0	43,0
– bydła	27,8	13,8	64,9	33,5	36,0
– owiec	0,9	1,2	11,5	3,5	2,1
– koni	3,5	2,5	6,5	4,0	4,9

Źródło: obliczenia własne, dane za rok 2004, baza danych: Polska 2004 NUTS, SAGRA 2005 – na podstawie danych GUS. Odlogi i ugory, trwale użytki zielone i obsada zwierząt za rok 2002 (GUS, spis rolny 2002).

Ze względu na lokalizację podmiotów gospodarczych, tj. terytoria gmin wiejskich i wiejsko-miejskich, istotne dla rozważań jest nakreślenie stanu rozwoju potencjału produkcyjnego gmin. Rozwój pozarolniczej przedsiębiorczości może tu mieć co najmniej trzy różne podłoża, jako bezwzględna konieczność ratowania gospodarstwa obszarowego przed ubóstwem wynikającym z konieczności ratowania gospodarstw domowych przed ubóstwem, które wynika z osiągnięcia zbyt niskich

dochodów przez gospodarstwo rolne. Drugim podłożem może być relatywnie dobra sytuacja ekonomiczna gospodarstw i stosunkowo duże zasoby majątku produkcyjnego możliwe do wykorzystania w działalności pozarolniczej. Wreszcie trzecia zasadniczo różna sytuacja to szczególnie dogodne położenie gospodarstw do prowadzenia działalności pozarolniczej z uwagi na istniejące atrakcje, np. turystyczne, sąsiedztwo węzła komunikacyjnego, drogi szybkiego ruchu itp.

Pierwszy wymieniony przypadek wydają się spełniać sumarycznie rozpatrywane gospodarstwa rolne Beskidu Śląskiego i Żywieckiego. Najniższa wśród subregionów średnia powierzchnia gospodarstw (1,54 ha) przy relatywnie słabych warunkach przyrodniczych produkcji rolnej zapewne nie daje nawet szans na godziwe dochody z produkcji rolnej. Brak zainteresowania produkcją rolną przy olbrzymim rozdrobnieniu gospodarstw powoduje rozwój zjawiska (i problemu) odłogowania ziemi. W warunkach wsi podhalańskich krańcowo niska jakość rolnicza ziemi i jej rozdrobnienie sprzężone z dużymi możliwościami osiągnięcia renty położenia przemawiają za podejmowaniem pozarolniczej aktywności gospodarczej. Atutem jest tu także bardzo dobra baza mieszkaniowa, powstała zwykle przy udziale środków finansowych zarobionych za granicą. Stwarza to szansę prowadzenia różnorodnej działalności usługowej. Zdecydowanie największe gospodarstwa rolne Bieszczadów (średnio 7,8 ha), przy najniższej dla regionu badanych obszarach inwentarza, a także największe oddalenie subregionu od większych miast sprawiają, że podłoże rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej wynika z uwarunkowań geograficznych i endogennych.

4. Poziom rozwoju przedsiębiorczości w subregionach

Badane subregiony wykazują dużą zmienność w zakresie ogólnej liczby i natężenia podmiotów gospodarczych przypadających na 1 km². Mimo że subregion bieszczadzki jest największy (ponaddwukrotnie większy aniżeli beskidzki), to jednak proporcje w zakresie liczby funkcjonujących podmiotów gospodarczych są zdecydowanie odmienne. W Bieszczadach jest ogółem tylko 2289 podmiotów gospodarczych, a w Beskidzie Śląskim i Żywieckim około 6,7 razy więcej (tab. 3).

W Bieszczadach obserwuje się krańcowo niskie natężenie podmiotów gospodarczych na 1 km² – wynosi ono tylko 1,7 przy analogicznych wskaźnikach dla Beskidu Śląskiego i Żywieckiego 16,6, a dla Podhala 6,1 (przy średniej dla całego subregionu badań 11,1, a dla Karpat Polskich 8,1). Odwrotne zależności wykazują natomiast wskaźniki przedsiębiorczości mieszkańców badanych subregionów. Przy średniej dla całego obszaru Karpat Polskich, wynoszącej 65 podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców, i średniej dla badanego subregionu 77,2 podmiotów w Bieszczadach wskaźnik ten wynosi 101,4. Oznacza to, że średnio 10% mieszkańców (całego przekroju wiekowego) prowadzi własne podmioty gospodarcze. Analogiczny wskaźnik dla Beskidu Śląskiego i Żywieckiego wynosi 7,9%, a dla

Tabela 3. Liczba i natężenie podmiotów gospodarczych w subregionach Karpat Polskich

Wyszczególnienie	Subregiony				Karpaty Polskie ogółem
	Beskid Śląski i Żywiecki	Bieszczady	Podhale	Razem	
Liczba podmiotów gospodarczych	15 233	2 289	6 635	24 157	42 798
Liczba podmiotów gospodarczych na 1 km ²	16,6	1,7	6,1	11,1	8,1
Liczba podmiotów gospodar- czych na 1000 mieszkańców	78,5	101,4	57,7	77,2	65,0
Liczba podmiotów gospodarczych na 1 gminę	725	327	664	636	535

Źródło: obliczenia własne, baza danych SAGRA 2005.

znanego z przedsiębiorczości górali Podhala tylko 5,8%. Bardziej szczegółowa analiza zarejestrowanych podmiotów gospodarczych wskazuje, że wśród podmiotów dominuje sektor prywatny stanowiący średnio dla badanych subregionów 97% liczby firm ogółem (tab. 4). W strukturze przedsięwzięć gospodarczych dominują podmioty prowadzone przez osoby fizyczne, a różnica w tym zakresie między subregionami nie przekracza 1,5 p.p.

Tabela 4. Struktura własności podmiotów gospodarczych w Karpatach Polskich i badanych subregionach (w %)

Wyszczególnienie	Subregiony				Karpaty Polskie ogółem
	Beskid Śląski i Żywiecki	Bieszczady	Podhale	Razem	
Jednostki gospodarcze ogółem	100	100	100	100	100
Sektor publiczny ogółem	2,6	4,4	3,0	3,0	3,6
Sektor prywatny ogółem	97,4	95,6	97,0	97,0	96,4
Sektor prywatny osoby fizyczne	94,0	92,9	94,4	94,0	93,5
Sektor prywatny – spółki prawa handlowego	3,0	2,4	2,5	2,7	2,9
Sektor prywatny – spółki z udziałem kapitału zagranicznego	0,7	0,3	0,5	0,6	0,5
Sektor prywatny – spółdzielnie	0,3	0,5	0,3	0,3	0,4
Sektor prywatny – stowarzyszenia i organizacje społeczne	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1
Inne	1,9	3,7	2,2	2,2	2,6

Źródło: obliczenia własne, baza danych SAGRA 2005.

Subregion beskidzki (Beskid Śląski i Beskid Żywiecki) wyróżnia się większym udziałem spółek prawa handlowego. Są to zwykle większe przedsięwzięcia gospodarcze pod względem zarówno wartości sprzedaży, jak i liczby zatrudnionych pracowników. W subregionie tym jest także więcej spółek z udziałem kapitału zagra-

nicznego, tj. ponad dwa razy więcej niż w regionie bieszczadzkim i znacznie więcej niż na Podhalu. Na Podhalu, według zebranych informacji w terenie (których, niestety, nie można potwierdzić stosownymi materiałami źródłowymi), jest najwięcej w porównaniu z innymi subregionami drobnych podmiotów gospodarczych operujących głównie w sferze usług, które działają w tzw. szarej strefie gospodarczej. Zjawisko to jest niemal niespotykane w Bieszczadach, w których dominuje ludność napływowa, a stosunki demograficzne nadal wydają się labilne.

5. Podsumowanie

Odnosząc się do postawionej w części metodycznej hipotezy badawczej, należy stwierdzić zasadność jej zanegowania. W miarę przesuwania się z zachodu na wschód w obrębie pasm Karpat Polskich obserwuje się rozrzedzenie natężenia podmiotów gospodarczych przypadających na 1 km². Wynika to głównie z rozrzedzenia sieci osiedleńczych i spadku liczebności mieszkańców gmin. Jednak pogarszanie się infrastruktury gospodarczej i zmniejszanie liczby znaczących podmiotów gospodarczych kreujących większą liczbę miejsc pracy najmniej powoduje wzrost drobnej przedsiębiorczości, mierzonej wskaźnikiem przedsiębiorczości, tj. liczbą podmiotów na 1000 mieszkańców. Jest ona zaskakująco wysoka w Bieszczadach i wynosi 101 przy średniej dla badanych subregionów 77,2. Na tym tle relatywnie niski jest analogiczny wskaźnik dla Podhala, który można tłumaczyć (na co nie ma dowodów naukowych) rozwojem tzw. szarej sfery gospodarczej.

Literatura

- Grosse T.G., *Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2002 nr 1(8), s. 25-45.
- Heffner K., *Regiony małe, peryferyjne, rolnicze i emigracyjne*, *Biuletyn. Rola małych regionów w rozwoju społeczno-gospodarczym kraju i integracji europejskiej*, z. 212, PAN, KPZK, Warszawa 2004, s. 9-20.
- Idziak W., *Rozwój wiejskich obszarów problemowych w erze globalizacji. Regiony 2001*, II Ogólnopolska Konferencja pt.: Rozwój regionalny Polski a europejska polityka regionalna, Szczecin 2001, s. 175-190.
- Koreleski D., *Spółeczno-ekonomiczne zróżnicowanie regionalne w Polsce*, „Wieś i Rolnictwo” 2005, nr 4(129), s. 155-164.
- Przyboś K., *Dzieje Karpat Polskich*, [w:] *Karpaty Polskie*, red. J. Warszyńska, UJ, Kraków 1995, s. 147-168.
- Zborowski A., *Zróżnicowanie społeczno-gospodarcze Karpat Polskich w świetle urbanizacji*, [w:] *Karpaty Polskie*, red. J. Warszyńska, UJ, Kraków 1995, s. 317-322.

ENTREPRENEURSHIP OUTSIDE AGRICULTURE IN SELECTED SUBREGIONS OF THE POLISH CARPATHIANS

Summary

The paper analyses selected aspects of diversified off-farm economic activities of conducted dwellers in three peripherally situated subregions of the Polish Carpathians, i.e. the Beskid Zywiecki and Beskid Slaski Mountains (jointly), the Podhale Region and Tatra Mountains (the inhabited areas) and the Beskidy Mountains (including a part of the Sanocko-Turzańskie Mts.) also called The Lower Bieszczady Mts.

The examined subregions reveal a great variability concerning the amount and intensity of economic subjects per 1 km². Despite the fact that the Bieszczady subregion is even twice larger than the Beskidy region, the proportions concerning the number of operating economic entities are completely different. In the Bieszczady Mts. there are a total of only 2289 economic entities, whereas they are about 6.7 times more numerous in the Slaski and Zywiecki Beskid Mts.